

„Madárúton kik járnak vajon?”¹

„Mert istennek a madárutat kaptam,
apostoloknak a virágokat.”²

(Tóth Erzsébet: *Madárúton*)

A madár röptében már akkora erővel kezd neki a repülésnek, amelynek potenciálisan a birtokában van. Igaz ez a hasonlat a *Madárúton* nemzedékre³ is, amelyről mintha nem nagyon venne tudomást az irodalomtörténet. Az 1979-ben kiadott *Madárúton* című antológia pedig 45 szárnyalni akaró költő szárnypróbálgatásait gyűjtötte egybe. Ebbe a versgyűjteménybe csak olyan szerzők kerülhettek bele, akik még nem rendelkeztek kötettel, de már publikációval igen. A kiadvány szerkesztőjeként Vasy Géza szerepel, de ugyanolyan hévvel és műgonddal válogatta be a szerzőket Kormos István is, aki viszont nem érthette meg az antológia megjelenését. 1977-ben bekövetkezett haláláig viszont rengeteg költő felett bábáskodott. Vasy Géza szerint kétszer ennyi költőpalántát is elültetett volna az antológiába, annyira lelkes volt minden olyan fiatal iránt, akik költőkként képzeltek el későbbi önmagukat. Boldog-boldogtalan kereste fel verseivel Kormost, és bár működött benne az igényesség képessége, azért néhány korrigálási javaslat után nagyvonalúan ajánlotta publikációra egyiket-másikat. Vasy Géza szigorúbb mércét állított fel a beérkező kéziratokkal szemben. Tudta, hogy egy fiatal nemzedéket reprezentáló antológiát csak úgy szabad az olvasók, irodalomtudósok elé tárni, hogy abban valami új, valami időtálló hang domináljon⁴: „A *Madárúton* még csak jelzés lehet, de szeretnénk, ha a próbarepülésből a repülés próbája – a költészet helytállása – lenne idővel.”⁵ Éppen ezért gondos válogatásának eredményeképpen 45, harmincöt év alatti szerzőt tartott alkalmasnak végül arra, hogy verseikkel képviseljék a '70-es évek magyar líráját.⁶

---

¹ Részlet Vasy Géza *Madárúton* című antológia előszavából. In.: *Madárúton, 45 fiatal költő*, szerk.: VASY Géza, Kozmosz Könyvek, Bp., 1979, 7.

² TÓTH Erzsébet, *Madárúton*, in.: *Madárúton, 45 fiatal költő*, szerk.: Vasy Géza, Kozmosz Könyvek, Bp., 1979, 285.

³ A „Madárúton” költői cím Bertha Zoltán írására utal. BERTHA Zoltán, *Egy nemzedék körvonalai*, Alföld 1981/2. címlap.

⁴ „Mert akár átfogó igénnyel készülnek, akár csak egy szűkebb szeletet, valamely műfajt, korszakot, irányzatot mutatnak be, esetleg tetszőleges tematikus válogatást kínálnak, közöljenek közismert verseket vagy hívják fel a figyelmet elfeledett művekre, mindenképp az irodalom önképét alakítják. Ez pedig nem lebecsülendő feladat, az irodalom elsősorban antológiáiban gondolzza önmagát. Ennek a műveletnek egyik nélkülözhetetlen eszköze az antológiaszerkesztés”. FERENCZ Győző, *Utószó*, in.: Uő. szerk. *A magyar költészet antológiája*, Osiris Kiadó, Bp., 2003, 995.

⁵ VASY Géza, *i.m.*, 9.

⁶ „Egy antológiának, ha az irodalmi élet részévé kíván válni, igen sokféle funkciója lehet, e funkciókat azonban, minden különbözőségük mellett, egy dolog mindig jellemzi: valaminő tartalmi közösség fenntartása, valami olyan egység, mely jogossá és értelmessé teszi a különböző írók és írások együttes szereplését. A tartalmi szempont természetesen ismét sokféleképp értelmezhető, de semmiképp nem kerülhető meg, s nem helyettesíthető elvont normák alkalmazásával sem, még a nagybetűsnek elképzelt Minőség uralkodóvá tételével sem. Ha pedig egy

Az antológia címadó verse Tóth Erzsébettől származik: a *Madárúton* című rövidebbnek számító (15 sornyi) költeményben azonnal szárba szökken az a féle repülési vágy, amely csapatostul – jelesen 45 fővel – szeli át a 70-es évek végi magyar líra egét. Lesznek, akik később előrébb jutnak, míg mások lemaradnak a csapattól, ám mindegyikőjük célja egy és ugyanaz lehetett (ha már egyszer bevalógták őket, hiszen egyikőjük sem jelentkezett az antológia szerzőgárdájába): az újabb antológia-publikálási lehetőséget⁷ kihasználva bizonyítsák, hogy a magyar líra életképes, és nemcsak, hogy életrevaló, de létfontosságú szegmense is egyben a korabeli magyar irodalomnak. Új hangot képesek intonálni, s ez az intonáció-váltás gyakran jár együtt a hangnemek – a versek hangulatának – modulációjával. Áttranszponálódik minden olyan addigi életérzés, amely a harmincas éveikben járó, költészettel foglalatostkodó egyéneknél képes a felszínre törni: akár neoavantgárd, akár posztmodern, akár vallomásos stílusban.

Az antológia egyik kulcsembere, Zalán Tibor pályafutása a legösszetettebb talán. Munkássága a jelen patikamérlegén is kiemelkedő a közel hatvan kötetével. H. Nagy Péter 1999-es tanulmányában úgy ír a kortárs lírában felbukkanó alakváltozatokról, hogy közben szemét rajta tartja a 70-es évek irodalmán. H. Nagy Péter *Töredékek a kortárs magyar líra paradigmáiról* című írásában olvashatjuk: „...utalhatunk itt Zalán Tibor költészetére, akinek az utóbbi években megjelent kötetei már egyéb poétikai alakzatok felől is értelmezhetők, mindenekelőtt a textualitás (vagy a vizualitás) alapján zökkenve ki a vallomásosságra berendezkedett olvasás menetét.”⁸ A *Madárúton* másik frontembere, Tóth Erzsébet költészete mintha sokkal kiegyensúlyozottabb, homogénebb volna: már a korabeli kánonban is vallomásos költőként ismerték el, és ezt a vallomásosságát, amelyben a vers az egyéneken átszüremlő valóságdarabok mint mikrokozmoszok színre vitelére hivatott, máig nem tudta, s talán nem is akarta levetkőzni. S mert „istennek a madárutat” kapta, költői alkata is ehhez viszonyul: „Imádkozni a hegyek lábaimhoz térdepelnek, / hogy tenyérbe vehető patak-víz, / széna-ágy, fenyő-akarat legyenek” – olvassuk a *Madárúton* című versében. Tóth Erzsébet vallomásos líráját azonban nem valami öncélú magamutogatásként kell felfognunk, s értelmeznünk, hanem a

---

antológia eleve lemond arról, hogy bármilyen szempont alapján osztályozza az egyébként burjánzó irodalmi anyagot, s kizárólag (igen lazán kezelt) életkori hasonlóság alapján mutatja be tömeges arcképcsarnokát, még azt is elfecsérlé, amire pedig számított: még a bemutatás leíró, megismertető funkciója is elkallódik. Hiszen hogy várható el az olvasótól, hogy 5-6, jobb esetben 8-10 vers alapján rögzítse benyomását az ifjú poétáról, mikor – az előző biztosít róla – a többi legalább ilyen jó...” MARGÓCSY István, *Madárúton*, Kritika, 1980/5. 23.

⁷ *Útközben* (1969, Pécs), *Együtt* (1971, Debrecen), *Érlelő* (1973, Győr), *Kelet felől* (1974, Nyíregyháza), *Versmondók könyve* (1975, Győr), *Készülődések ideje* (1975, Pécs), *Vaspróba* (1975, Kaposvár), *Add tovább!* (1976, Kozmosz), *Közelítések* (1976, Debrecen), *Szeplőtelen ének* (1976, Győr), *Tengerlátó*, *Verses országtárás* (1977, Kozmosz)

⁸ H. NAGY Péter: *Töredékek a kortárs magyar líra paradigmáiról. (Irányzati struktúrák, lehetséges kánonok, főbb alkotók és kiadványok)* Alföld, 1999/4., 52–63.

korabeli verskultúra, irodalompolitika hű lenyomataként, amelyben képet formálhatunk egyrészt a szerzőről, s magáról egy új nemzedék indulásáról. S ahogyan a prózában a mórízi hagyományokra épülő, azt tovább örökítő 1955-ös *Emberavatás* nemzedéke sem volt rest együvé tartozásukat antológiával is demonstrálni, úgy a *Madárúton* nemzedéke is beteljesítette hivatását: jelzett, hogy az 1967-től datálható *Hetek* és a szintén a 60-as évek végén csoportosuló *Kilencek*⁹ mellett van még egynéhány költő, akiknek a 70-es években bővelkedő antológiáiban való szereplésük után is volt élet, volt akarat és szándék, hogy felmutassák magukat és hazájukat: „Szájamban kő-fogak, kő-nyál. / Nyelvem alatt kőből a morzsák. // Nyelvem alatt fekete szálkák. / Kimondhatatlan Magyarország.” (Szervác József: *Szégyleneim*)

***

A Tóth Erzsébet nyitott életművét górcső alá vonandó monográfia elején úgy gondolom, nem hiábavaló kutakodás és tett, ha szólunk azokról a pályatársakról, akik közül sokan nem is találkoztak soha egymással, mind a mai napig. És sajnos kijelenthető tény, hogy a 45 szerzőből hússzal már nem is fognak. Negyvenöt év bizony már annyi idő, hogy az antológia idején a harmincas éveikben járó költők közel a hetvenen, vagy azon is túl megfogyatkoznak, mert az idő rostája olykor kérlelhetetlenül kegyetlen. Ezért szeretném számba venni őket, hogy az utókor részéről immár a feledésbe hanyatló szerzőkkel együtt legyen tágasabb a *Madárúton*-nemzedék horizontja.

Az antológiáról röviden elmondható, hogy ábécérendben sorjázza a költőket verseikkel együtt. Az egyes költőktől beválogatott költemények száma: 3 (Bárány János) és 21 (Petri Csathó Ferenc) között van. Mielőtt bármiféle szakmai váteszkedés felé tolná el írásom, amely az antológia megjelenése előtt két évvel elhunyt ötvennégy éves Kormos István és a harminchét éves Vasy Géza korabeli ízlés-és formavilágának, tapasztalatának megkérdőjelezésére vetne fényt, érdemes talán azt is megvizsgálni, mik lehettek ennek a hangsúlyeltolódásnak az okai.

Petri Csathó Ferenc (1945–1997) már az 1973-as *Tiszatáj*-ban feltűnik versével. A *Tisztelgés Kós Károlynak* című költeménye – amelyet az antológiában is megtalálunk – felett Kormos István *Majd tél jön* című verse olvasható. Egy lapon jelenik meg tehát Kormossal, majd szintén a *Tiszatáj*-ban (*Én, Petri Ferenc*) Baka Istvánnal. Mivel a *Tiszatáj*-ban 1977-ig hat olyan verse van, amelyek az antológiába is felvételre kerültek, feltételezhető, hogy ezek még Kormos István jelölései voltak. A többi 15 verset viszont már Vasy Géza válogatta be, aki a *Tiszatáj* 2002/12-ei számában egy egész tanulmányt szentelt a költő halála után megjelent *Kődoboz*¹⁰ című válogatott kötet bemutatásának, amely tanulmányban az irodalomtörténész a költő késői

---

⁹ Kilencek, 1969: *Elérhetetlen föld*

¹⁰ PETRI CSATHÓ Ferenc, *Kődoboz*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2003.

megjelenésének (a magyar irodalomtörténetben való lényegi feltűnésének)¹¹ számlájára írja Petri Csathó munkásságának kanonizálatlan voltát. „Föl lehet-e végre fedezni Petri Csathó Ferencet? Vagy megmarad továbbra is egy kisebb régió, egy város költőjének? Esetleg *nemzedéki jelenség*ként őrzi egy ideig, majd felejt el az emlékezet, párhuzamosan azzal, hogy a *nemzedék* is távozik?” (Kiemelések tőlem: L. N.) Hogy Vasy mit értett „nemzedéki jelenség”-en, nehezen hámozható ki tanulmánya szövegkörnyezetéből, annyi viszont bizonyos, hogy jó érzékkel nevezte félig nevének és nem nevének azt a lírai közösséget, amelynek egyberostálásához köze volt. „Életműve torzó, de: életmű” – zárja tanulmányát, melyben egy „petrigroteszk”¹² szerző költő-voltát hangsúlyozza.

A második helyen –15-15 verssel – immáron feltűnik Tóth Erzsébet, s mellette Botár Attila és Csokonai Attila¹³ állnak. Botár Attila (1944–2019) a *Kortársban*, a *Jelenkorban*, az *Életünkben* és a *Mozgó Világban* publikált először, de *Az év versei* című antológiában (Magyar Napló, 2011, 2013) és az *Önlexikonban* (Cédrus Művészeti Alapítvány, 2017, 69–70) is helyet kapott. Nyolc verseskötettel jelentkezett életében, első önálló kötetével 1985-ben *Elsüllyesztett harang* címmel Veszprémben. Eme utólag említett kiadványban (*Önlexikon*) *Önmetszet* címmel ad magáról vallomást: „s miért a vers? – kérdezik aztán százan, százféleképpen. Ha visszatapogatok régi, ifjúkori opuszaimhoz, ó, milyen kiváló öregkori lírát látok akkori soraimban! Mintha azért kínlódtam volna ki magamból ezeket, hogy most beteljesüljenek.”¹⁴

1981-ben a Kozmosz Könyvek sorozatában látott napvilágot Csokonai Attila¹⁵ (1951) *Rastignac a Szabadság-hegyen* (1981) című első kötete, melynek mentorai Kormos István és Fodor András voltak, s amelyet az *InEdith* (Fekete Sas, 2001), a *Dirádó* (Fekete Sas, 2006) és a *Pilátus-park* (Fekete Sas, 2012) verseskötetek követték. Több mint huszonöt fordítás jelent meg a neve alatt. 1997 óta a *Könyvhét* című kulturális havilap főszerkesztő-helyettese. „S habár a Madárúton című antológiában való szereplése tette ismertté a nevét országshoz. De az ún. »arctalan nemzedék«-hez tartozónak soha nem vallotta magát. A neo-avantgárd próbálkozások hidegen hagyták.”¹⁶

---

¹¹ „Életében egyetlen verseskötet jelent meg, az is ötvenéves korában, Szegeden, magánkiadásban, s országos terjesztésre az sem került.” VASY Géza: *Szegedi Don Quijote*, Tiszatáj, 2003/12., 91.

¹² *III vers* címmel barátai összefogásának eredményeképp Tandi Lajos szerkesztésében jelent meg.

¹³ VASY, *i.m.*, 94.

¹⁴ Csokonai Attila emlékezését lásd a Függelékben.

¹⁵ BOTÁR Attila, *Önmetszet*, in.: *Önlexikon*, szerk.: SZONDI György, Bp., 2017, 69–70.

¹⁶ PÁTKAI Tivadar visszaemlékezései: „A kötetembe mindig lehetett vinni kéziratot, hiszen 3-4-5 évig készült egy ún. elsőkötet, a papírhány függvényében. Nekem Pista váratlan halálakor Nagy Gazsi vette át kötetem szerkesztését. Már volt szerződés a Móra Kiadóval (Kozmosz-sorozat), ám nem bíztak Gáspárban. Az első fordulón egyikektorom Fodor András volt, aki megírta nekem, ezt. Erre három ún. szuperlektornak újra kiadták a kötet tervét, de 2:1 arányban átengedték. Fodor Bandi és Szabolcsi Miklós átengedte, de az akkori Magyar Népköltársaság Művészeti Alapjának vezetője túl pesszimistának tartotta, (már nem jut eszembe a neve sem) ezért nem javasolta kiadásra. (Fodor András szíves szóbeli közlése!) A Madárúton antológia éppen a kötetem megjelenése előtt jött ki.” (A szerző szíves közlése szerin. – L.N.)

¹⁶ CSOKONAI Attila, in.: *Önlexikon – Kortárs magyar írók önszócikkei*, szerk.: SZONDI György, Cédrus Művészeti Alapítvány, Bp., 2017, 95.

Monográfiánk főszereplője tizenöt verssel szintén eme rangos második helyen áll. A József Attila-és Prima-díjas Tóth Erzsébet (1951) első kötete *Egy végtelen vers közepe* – korántsem szokványos címmel – a Móra Kiadó gondozásában jelent meg a Madárúton-antológiával egyidőben. (1979) Az antológia-versek mindegyike szerepel a kötetben. A címadó vers viszont Tóth Erzsébet eladdig megjelent hét kötetének együtt megjelenő *Aliz már nem lakik itt – Összegyűjtött és új versek* (Nap Kiadó, 2011) című kötetében többszörösen átdolgozott szövegformát mutat. Lesz majd rá alkalom később, hogy filológiai precízséggel is szóljak róla, de most elég ennyit megjegyezni. A kötetben a harmincadik vers a *Madárúton*, amelyben két apróság kerül megváltoztatásra: az első sorban az eredetileg „elhagyva” igekötős igeről a költő elhagyja az igekötőt, illetve a második versmondatban az eredetileg kisbetűs „isten” szót nagybetűre változtatja. Különlegessége még ennek a költeménynek, hogy paratextuális vonzatként a vers végén szerepel a mű megírásának helye és időpontja (Gyimes, 1976). Erre a jelenségre nem találunk máshol példát a költői életműben.

A „Madárúton-dobogó” harmadik helyére 13-13 költeménnyel Csordás Gábor (1950), Ószabó István (1952–2023) és Szikszai Károly (1952) kerültek. Csordás Gábor József Attila-díjas magyar költő, műfordító, szerkesztő, kritikus, a Jelenkor Kiadó alapítója és volt igazgatója. Első kötete: *A nevelő nevelése* (1980) után még két verseskönyve látott napvilágot: a *Kuplé az előcsarnokban* (1984) és a *Javítások, rontások* (2002). Antológia-beli verseinek zeneiségét nemcsak a pontos rímhelyzetek adják, hanem ahogyan egyáltalán a témáihoz nyúl: „öreg az isten / üres a jászol / ökörnyál ingben / szitakötő táncol // porhajú lány / hajlong az égen / templomi tüllben / fátyol fehérben ...” (*Táj, vonatból*, 58.)

„Ószabó István, mint a népmese harmata lángol és fénylik ifjúsága gyönyörében. Az édes, édes hazát keresi mindig, hogy ott énekeljen zengő tisztasággal az anyanyelv és az anyaföld szívének magzathordozó húsában, a Kivágyódás Magzataként.” Juhász Ferenc sorai jól rímelnék az antológiába felvett versekre (*Tied vagyok; Állok szülőföldemen; Népem, magzatom*).¹⁷ Első verseskötete *A toronykalapos fiú* címmel jelent meg 1982-ben. A Partium irodalmi, művészeti folyóirat alapító főszerkesztője volt. Önmagáról így vall: „A sík, a fehér szikföld. Ez a régiekről maradt tisztás nekem a jelen idejű túlvilág. Az ősi *keremet* helye. Rokonok nyelvén szólni s hallgatni itt tanultam. Ez s végtelen nyitott távlatot előttem. Itt születésem előtti időbe nyúlnak vissza életem emlékei [...] Azt hittem ostobán, folytathatatlan s már életképtelen az, ami leszármazásom ágaiban élet és erő volt. [...] Tudom ma már, ha vagyok, bennük vagyok...”¹⁸ (Kiemelés: Ó. I.)

---

¹⁷JUHÁSZ Ferenc, *A kivágyódás magzata és a csöndet-kérő*, in.: *Szerelmes hazatántorgás*, Szépirodalmi, Bp., 1977.

¹⁸ÓSZABÓ István, *Ügetés tiport utak porán*, Partium Irodalmi Társaság, Debrecen, 1994, 46.

Szikszai Károlyt ma grafikusként ismeri el a szakma. Csak néhányan tudják róla, hogy 1985-ben *Hajnali váróterem*¹⁹ címmel verseit tette közkinccsé. Nagy Gáspár írta róla: „Ő azt mondja, előző szép sorát folytatva: »kormot töltögetnek valami dobozba«, tehát pontosan jelöli az elégetett szén távlatát is. De ez a korom hiteles, s vele bármi fölrajzolható ama *váróterem* nem éppen hófehér falára: akár komolyan is vehetjük tréfás egysorosát: »ez a korom volt egykoron az én korom«. Mi tudjuk, akik ott ülünk az elkoszolódott fal előtt, hogy a hetvenes-nyolcvanas évekről beszél.”²⁰ (Kiemelések: N. G.)

***

Amennyiben átlagnak a tíz darabnyi versközlést tekintjük, akkor még az „átlag felettiek” között találhatjuk Széki Lászlót és Zelei Miklóst (12), Mező Ferencet, Szokolay Zoltánt, Tönköl Józsefet (11), valamint Kelemen Lajost, Pátkai Tivadart és Zalán Tibort (10). De ki merné *ma* kijelenti azt, hogy a Madárúton-antológia patikamérlegén mérve például Borbély János, Rakovszky Zsuzsa, Szervác József²¹(9), Géczy János, Lezsák Sándor (8), Ferencz Győző²² (7), Petrőczy Éva, Szkárosi Endre, (6) költészete „átlagon aluli” lenne? Nyilvánvalóan: senki. Hogy egy korai indulásból lesz-e vajon majdani *beérkezés*, azaz irodalmi köztudatba kerülés, kánonalkotó költészet, vagy a magyar költészet talajába vetett mag még csírájában lefagy, és nem képes kihajtani, virágozni, újabbnál újabb versgyümölcsöket teremni, annak számos oka lehet. Például: az alkotót váratlanul éri a hírnév: tizenhat évesen már publikál, amellyel antológia-szereplővé válik, majd kiizzad egy kötetet, esetleg még egy párat, azután elhallgat. Vagy: a költő grafikusként talál rá mondanivalójának nyelvére. Vagy: a szerző egy idő után bebábozódott költőségéből kivedlik, s prózáiróként szárnyal tovább.

---

¹⁹ SZIKSZAI Károly, *Hajnali váróterem*, Magvető, Bp., 1985.

²⁰<http://nagygaspar.hu/honlap/prozak/bemutatjuk-szikszai-karolyt/> [utolsó letöltés: 2024. március 17]

²¹ Szervác Józsefről Tóth Erzsébet pályatársként-barátként emlékezik meg *Láncok a csuklón* című emlékezet-regényében. TÓTH Erzsébet, *Láncok a csuklón*, Kortárs, Bp., 2006.

²² FERENCZ Győző ekképpen emlékszik vissza az antológiába bekerülésének körülményeire: „Összesen két levelet találtam, ami erre vonatkozik. Valószínűleg azért nem emlékszem a részletekre, mert a verseket nem én vittem be a kiadóba, Kormost nem ismertem személyesen. 1977. augusztus 22-i keltezéssel a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó céges levélpapírján levelet kaptam Nagy Gáspártól (akit szintén nem ismertem személyesen): »Kedves Ferencz Győző! Kiadónk egy készülő verses antológiában szeretné megjelentetni verseit. Az itt lévő versek közül néhánynak címet kellene adni (szonettek), ezért kérjük, hogy folyó hó 25-én délután 1-4-ig vagy 29-én délelőtt 8-12-ig fáradjon be a kiadónkba. Üdvözlettel Nagy Gáspár« A levelet Kormos halála előtt két hónappal írta Nagy Gáspár. A kiadóba nem tudtam bemenni, mert ekkor, az utolsó évem előtt, egyetemi ösztöndíjjal egy hónapig Angliában voltam. Nem emlékszem, hogy miután hazajöttem, bementem volna. Azt gyanítom, hogy a verseket Jánosy István adhatta oda Kormosnak. Találtam egy levelezőlapot Jánosytól 1976. december 1-i keltezéssel, amelyben azt kéri, látogassam meg, ő átadná nekem John Berryman amerikai költő verseiből készített fordításait és róla szóló tanulmányát, és »szeretném, ha elhoznád a verseidet is, hogy átnéznénk. Ui. Kormos Pistának beszéltem rólad, neki megmutathatnánk a verseidet.« Három évvel korábban, elsőéves egyetemistaként elvittem Jánosyhoz a verseimet, azóta rendszeresen látogattam. Huszonkét éves voltam, gondolom, nem kell mondanom, mekkora megtiszteltetés volt, hogy ő is megmutatta készülő fordítását, és hogy segített megjelentetni verseimet. Feltételezem, hogy valóban elvittem a verseimet Jánosyhoz, aki átadta őket Kormosnak. De sem Kormossal, sem később Vasyval nem találkoztam. A szonetteknek, mint látom a kötetben, van címük, és én adtam őket. De hogy mikor, hogyan, Vasy Gézának vagy Nagy Gáspárnak, nem tudom. Emlékeim szerint mindkettőjünkkel csak évekkal később ismerkedtem össze.” (A költő szíves közlése szerint. – L. N.)

Ne felejtsük el: 1979-ben vagyunk, amikor is a hetvenes évek végén artikulálódó prózafordulatra irányul leginkább az irodalomtörténeti-irodalomkritikai fókusz. A „Péterek” nemzedéke olyan elementáris erővel robbant be az irodalomba, hogy képes volt hangsúlyeltolódást mutatni a lírával szemben. (Kiemelés tőlem: L. N.)²³ A Nádas-Hajnóczy-Esterházy-Lengyel „négyesfogat” az új prózaíró nemzedék jellegzetes képviselőgárdája. 1977-ben jelenik meg Nádas Péter *Egy családregény vége* című regénye (Szépirodalmi Kiadó), 1978-ban Lengyel Péter *Cseréptörése* (Szépirodalmi Kiadó), 1979-ben Hajnóczy Péter kisregénye, *A halál kilovagolt Perzsiából* (Szépirodalmi Kiadó) és Esterházy Péter *Termelési-regénye (kissregény)* a Magvető Kiadónál. A hetvenes évek különleges jellemzője a fiatal – tehát harminc év körüli – írók, költők, prózaírók, drámaírók, kritikusok, riporterek, szociográfia-írók tömeges jelentkezése, akik új hangot hoztak a magyar irodalomba. Ahány irodalomtörténész, annyiféle megközelítési út vezet a szépírók életművéhez, hiszen – joggal – mindenki valami újat szeretne mondani az előtte lévőről. Ezért történhet például a líratörténetben hangsúlyeltolódás hol a '60-as években masszív jelenlétet képviselő újholdas poétikai hagyomány folytatóinak életművei felé (a Madárúton-nemzedékből Rakovszky Zsuzsa és Ferencz Győző költészete sorolható ide), hol a népi líra továbbörökítésének irányába (Csoóri Sándor, Nagy Gáspár, Baka István művei). Ha megvizsgáljuk az 1970-es évtized líratörténetét, azt látjuk, hogy a '70-es évek elején egy – általam TOP3-nak nevezett – szerzőhármassal karakteres költeményeivel, sőt, kötetekkel találkozunk: a Tandori-Oravec-Petri-trió mellett Orbán Ottó, Várady Szabolcs nevei is fémjelzik ezt az időszakot. A *Madárúton*ba egymás mellé került versek – azáltal, hogy az alfabetikus sorrendbeli besorolást választotta a szerkesztő – hihetetlen sokszínű, úgy is nevezhetnénk: az égkék 45 árnyalata tűnik fel.

***

Az Akadémia Kiadó 2010-es lexikális ismeretet sűrítő *Magyar irodalom* című irodalomtörténete (főszerk.: Gintli Tibor) a teljességre törekedve, annak igényével rajzol egyfajta képet irodalmunkról. A névmutatóban viszont Tóth Dezső (1925–1985) és Tóth Krisztina (1967) nevei között nem szerepel Tóth Erzsébet neve, ahogyan a Závada Pállal egy évben (1954) született pályatárs előtt a Zalán Tiboré. De a korszakmonográfiák esetében is „megesik” ez. Grendel Lajos *A modern magyar irodalom története – Magyar líra és epika a 20.*

---

²³ „Líra és epika között ekkortájt nemcsak azért alakul ki bizonyosfajta *egyensúly*, mert egyidejűleg több nemzedék alkotói érzékelik ugyanazokat az irodalomszemléleti dilemmákat, s így inkább figyelemre méltó alkotások együttese, mintsem csoportok fellépése jellemző erre a periódusra. Azért is, mert a hetvenes években olyan kérdések kerülnek az irodalom érdeklődésének középpontjába, amelyeknek nincsenek kiténtetett műfajspecifikus vonzatai.” (Kiemelés tőlem: L. N.) KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Kétféle beszédmód között, A hetvenes évek átmeneti formáinak irodalma*, in.: *A magyar irodalom története 1945–1991*. <https://mersz.hu/kulcsar-szabo-a-magyar-irodalom-tortenete-1945-1991> [Utolsó letöltés: 2024. március 21.]

században (Kalligram Kiadó, Pozsony, 2019) című könyvének (szintén) 2010-es kiadásába még nem vette fel Tóth Erzsébetet, a 2019-es átdolgozott-kibővített kiadás már számol költőnkkel: „Tóth Erzsébet A ’70-es évek első felének költészeti forradalma után (Tandori, Marsall, Oravecz, Petri. Dobai) jött nemzedéknek az egyik legtehetségesebb képviselője. Költői profilja egyrészt visszakanyarodás a hagyományosabb verspoétika felé, másrészt lehetetlen volt úgy tennie, mintha az ő költészete közvetlen folytatása lenne az „50-es ’60-es évek konzervatívává vált népi poétikájának. Pályája kezdetén Nagy Gáspár, de méginkább Csoóri Sándor hatása alatt indul (*Egy végtelen vers közepe*, 1979) *Gyertyaszentelő*, 1982). Igazából a harmadik kötete után válik a magyar irodalom élvonalbeli költőjévé (*Arcod mögött május*, 1992).²⁴

Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945–1991* (Argumentum, Bp. 1993) közötti poétikai-narratívaközeli-irodalomelméleti-és történeti vizsgálódásának tágassága azzal mérhető, hogy az európai irodalom térképére is igyekszik felrajzolni irodalmunkat – az ábécérendiség kedvéért – Ágh Istvántól Weöres Sándorig. „...a hetvenes évek magyar irodalmának már volt egy olyan – sokszínűségében is rokonítható – mezőnye, amely a szövegek kultúrájának tudása tekintetében eltért az örökölt irodalmi kódok szemléletformáitól”²⁵ – írja Kulcsár Szabó, majd később folytatja: „A líra legnagyobb hagyományú, vallomásos alapkarakterű irányzatai a hetvenes évekre még azoknál a költőknél is jól kivehető poétikai változásokon mennek keresztül, akik korábban az újnépies élményköltészet formakincséből építkeztek. Az élménylíra ekkori alakulástörténetében lényegében két olyan, újszerű fejlemény figyelhető meg, amelyek részben még a nyolcvanas évek idején is hatással voltak a közvetlen vallomásosság poétikájának megújítását célzó kísérletekre (Nagy Gáspár, Zalán Tibor).”²⁶

Kenyeres Zoltán *Korok, pályák, művek* című tanulmánykötetében egy 1992-es írását (*Ezüstkort? Vaskort? – Jegyzetlapok a mai költészeztől és költészetkritikáról*) Kormos István *Utánunk* című versét választja mottóként, majd ezt írja: „Kormos István mottóul választott verse a *Madárúton* című antológia élén állt, a kötetben pedig többek között Csordás Gábor, Ferenc (sic!) Győző, Lezsák Sándor, Mező Ferenc, Rakovszky Zsuzsa, Szokolay Zoltán, Tóth Erzsébet, Turcsány Péter, Zalán Tibor versei szerepelnek. 1979-et írtunk. Akkor már évek óta viták folytak a költészet érdeméről és értelméről, s a kritikusok nemhogy aranykort nem jósoltak, mint Kormos István, hanem ezüstkort sem, mint annak idején Babits. Bár nem mondták ki, szavukból inkább arra lehetett következtetni, hogy a költészet vaskora jött el.”²⁷

---

²⁴ GRENDEL Lajos, *A modern magyar irodalom története – Magyar líra és epika a 20. században*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2019, 506.

²⁵ KULCSÁR SZABÓ, uo.

²⁶ Uo.

²⁷ KENYERES Zoltán, *Ezüstkort? Vaskort? – Jegyzetlapok a mai költészeztől és költészetkritikáról*, in.: K. Z.: *Korok, pályák, művek*, Akadémia, Bp., 2004, 107.

Azt, hogy 45 fiatal költő verseit 45 év távlatából hogyan ítéljük meg, sajnos nemigen befolyásolja az antológia recepciótörténete²⁸, olyannyira nem, hogy az el sem tudott indulni. Arról viszont akart jelezni, milyen is a széljárás nálunk. Takarásban volt és van ma is, hiszen nem hozott igazi úgynevezett „paradigmaváltást” a magyar líratörténetben, sem törést, csak felvillantani volt képes magát egy-egy kiteljesedett életműben, vagy akár egy verssorban is: „Látod, ilyen a szél Magyarországon.” (Tóth Erzsébet: *Ahogy hullámzik, lángol*, 280.)

---

²⁸ „A *Madárúton* az utolsó, a dolgozat egyik fókuszpontja értelmében klasszikusnak nevezhető központi antológia. Permanens megkésettsége, kivitelezése, anakronizmusa, válogatásának esetlegessége és a nevek relatív ismeretlensége, névtelensége a gyakorlat totális kiüresedését jelzi. Recepcióját a figyelem, az érdeklődés lanygulása jellemzi, hiszen a néhány kritika is meglehetősen fanyalgó volt.” Az idézet forrása: PÁL-KOVÁCS Sándor Attila: „*a költő, az igazi, ott kezdődik, ahol különbözik*”: fiatal lírai antológiák a kádárizmusban című PhD értekezése. https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/10727/1/disszertacio_PKSA.pdf [Utolsó letöltés: 2024. március 25.]

FÜGGELEK

Csokonai Attila

Emlékek, gondolatok a Madárúton antológia kapcsán

Az Antikvárium online-on ott az 1979-ben megjelent *Madárúton* antológia kék-fehérvölgd borítója. A kiadvány korábbi ára 840 Ft, ami mára 580 Ft-ra csökkent (az eredeti 28 Ft volt). Állapotfotók. Állapot: jó minősítésű.

A 45 fiatal költő közül kiemelve, nem ábécé sorrendben Csordás Gábor, Domján Gábor, Kormos István, Csokonai Attila, Rakovszky Zsuzsa, Kondor Béla, Szokolay Zoltán neve olvasható. A nyíl alatt a teljes névsor: folytatva Zalán Tibortól Dombay Gyözőig. Szerkesztőként Vasy Géza (válogató, szerkesztő és előszóíró) és Nagy Gáspár (belső szerkesztő) neve olvasható.

Első gondolatom: micsoda két név között szerepel a nevem! Kormos István (aki 1979-ben, az antológia megjelenésekor sajnos már két éve halott volt, *Utánunk* című versével „vezeti be” a népes ifjú, kevésbé ifjú, s már ifjúnak aligha mondható társaság „fiatal költökként” feltüntetett bemutatkozását. Volt köztünk 1942-es (!), 1944-es és 1945 születésű, de zömmel 1950-54 közötti születésűek vagyunk. (Hogy Kondor Béla neve miként kerülhetett ide, számomra – egyelőre – nagy rejtély. A borító Benkő Anna munkája.)

Időnként előveszem a saját példányomat, amelyben bejegyzések találhatóak: pl. Ki halt meg közülünk és mikor? A sok kötetes, „befutott” pályatársak köteteinek elkönyvelését helyhiány miatt egy idő után abbahagytam...

Sorra vehetem újra, kiket nem ismerek közülük, kikkel nem találkoztam személyesen soha, kik azok, akikkel akkoriban néha összefutottam, kik, akikkel talán barátnak mondható kapcsolatom volt és van. (Nagyon kevesen vannak. Ráadásul közülük néhányan elhunytak már.)

Én, bármily meglepő, szokatlan, az egyetem befejezése, Budapestre kerülésem után kezdtem el igazán komolyan verseket írni. Aztán megmutattam verseimet pár barátomnak, akár szakmabeli volt, akár nem, és rábeszélésükre elküldtem párat a Somogynak, ahol Fodor András volt a rovatvezető, a Szabad Földnek, ahol 3 hónapos várakoztatás után Bajor Nagy Ernő választott ki a benyújtott műveim közül két négysorosot (!). Következett a *Mozgó Világ*. Szóval nem sok versem és még kevesebb publikációm volt, amikor először egy regionális antológiában az „olvasóközönség elé léptem”. Tudniillik szerepeltem a *Vaspróba '77* című, fiatal somogyi alkotókat bemutató antológiában.

1976-ban egy adag verset elküldtem egy, a Móra Kiadóban dolgozó barátom biztatására és közreműködésével Kormos Istvánnak. Éppen a legjobbkor. Akkor már szó volt egy, a Kozmosz Könyvek gondozásában megjelenő antológia kiadásáról, amely az 1968-ban megjelent *Első éneket* volt hivatva folytatni. Hogy ki miért és hogyan került bele a kötetbe, arról csupán sejtéseim vannak. A Kozmosz „elsőkötetesek” sorozatában rang volt megjelenni. Amíg Kormos István élt, az ún. Kormos-egyetem miatt. Nyilván sok kézirat érkezett be. (Ezek alkothatták a *Madárúton* alapanyagát.) De a kiadói tervben évente szigorúan csak 3 „elsőkötet” fért bele. Ott jelent meg ebből a társaságból Pátkai, Zalán, Bókkon, Tóth, Mező, Lezsák (nem teljes a felsorolás) első kötete, majd Sík Csaba főszerkesztő irányítása alatt Zelei Miklóse, Meliorisz Béláé, Ferencz Győzőé, Rakovszky Zsuzsáé, Kapecz Zsuzsáé és az enyém (1981-ben). Sík Csaba 1981-ben „robbantott”: legalább hat régóta kiadásra váró kéziratból lett könyv (akkor jelent meg pl. Várady Szabolcs első, vékonyka kötete.)

Népes nemzedék volt a miénk. Kormos, Vasy és Nagy Gáspár vállalta, hogy akár 40-50 ifjú költőt is bemutató gyűjteményt állít össze. 1977 októberének elején hirtelen halála miatt K. I., aki első mentorom lett – a másik az említett Fodor András volt – „kivált”, én Nagy Gáspárral voltam folyamatos (és haláláig baráti) kapcsolatban, tudniillik időközben a Móra Kiadóba kerültem propaganda-szerkesztőnek.

Hogy az antológia pontosan (melyik hónapban) jelent meg, arra – sajnos – nem emlékszem. Könyvpremier nem volt. Soha a társaság együtt nem lépett fel, ez eleve kivitelezhetetlen is lett volna, de még egy-két összetartó barát közös fellépésére sem került sor ez alkalomból. A szerzők az egész országból toborzódtak. Pedig össze lehetett volna hozni pl. a szegediek csoportjának fellépését. De hát ezt a kiadóból nem szervezték, és Szegedről sem kérték. (Születési sorrendben: Petri Csathó Ferenc, Csokonai Attila, Petróczi Éva, Zalán Tibor és Géczi János közös fellépése például elképzelhető lett volna.)

A kész kötet még nem volt a kezemben, amikor Nagy Gáspár megjegyezte: egy valaki kimaradt belőle, akinek pedig feltétlenül szerepelnie kellett volna benne. Parti Nagy Lajosról van szó. Gázsinak bizony igaza volt. A *Fél korsó hiány* igazolta őt.

A Szépirodalmi Kiadó más szerkesztési elv alapján kiadta a *Költők egymás közt* (1969), a *Magunk kenyerén* (1971) és a *Ne mondj le semmiről* című (1974), fiatal (induló) költőket bemutató köteteit. Mindegyik kötet, amiről írtam, jelentős pályakezdeményeket mutat föl. De nekem úgy tűnt, a „Kilencek” 1969-ben („sok-sok informális közbenjárás eredményeképpen”) megjelent *Elérhetetlen föld* című antológiájának népszerűségével egyik sem ért fel. Én korántsem osztozom sok kritikussal, irodalomtörténésszel és költővel ellentétben az *Elérhetetlen föld* iránt megnyilvánuló nagy tiszteletben! Az „elvtársak” szűklátókörűsége, a megjelenés elé fölöslegesen gördített akadályok csak jót tettek az amúgy nem igazán

korszakos kötetnek! De ilyen hibát később is elkövettek (l. a *Mozgó Világ*-ügyet, a *Tiszatáj*-ügyet, stb.)

A kötet megjelenésének – emlékeim szerint – nem volt nagy visszhangja. Sok volt az új vers- és prózakötet, meg antológia. Margócsy Istvánnak a *Kritikában* (?) és Kartal Zsuzsának a *Magyar Nemzetben* (?) megjelent recenziójára emlékszem, egyébre nem.

Ami a kötetben szereplők stílusirányzat szerinti besorolását illeti: voltak „népiek” (az *Elérhetetlen föld* követői), hatott az avantgárd (Kassák) és talán a legtöbbünk költészetét irónia jellemezte. A *Madárúton*ban szerepelt a legtöbb költő – mondhatnám: természetes, hogy ebben volt a legnagyobb a „lemorzsolódás” aránya. Megítélésem szerint Rakovszky Zsuzsa, Ferencz Győző, Szkárosi Endre, Zalán Tibor, Géczi János és Tóth Erzsébet eddigi oeuvre-je igazolta a velük szembeni várakozást (nem csak mint költőkét).

Talán a kötet egyik legtehetségesebb tagja volt Szervác József, aki korán meghalt. Osztóján Bélától, Mező Ferentől és Turcsány Pétertől már nem, de Lezsák Sándortól, Petrőczy Évától, Csordás Gábortól, Kapecz Zsuzsától, Kelemen Lajostól még várhatunk figyelemre méltó műveket (nem csak verseket).

Nekem mindenekelőtt a Kormos Istvánnal és Nagy Gáspárral való megismerkedést jelentette verseimnek a *Kozmosz Könyvek*-hez való benyújtása. Engem lepett meg a legjobban, hogy abból a kevés versből rögtön egy lehetséges kötetre gondolt Kormos és Nagy Gáspár. A *Madárúton*ba egy-egy szerzőtől, szerencsére, több vers került be, mint az *Első ének*be. Nem tudom, ha szigorúbban szerkesztenek, más a koncepciójuk, egy „erősebb” válogatásba belefértem volna-e.

Nálunk „a nagy költészet”, akár 19. századi, akár 20. századi „aranykor” vagy „ezüstkor” – ha tetszik, ha nem – szorosán összekapcsolódott progresszív társadalmi folyamatokkal. Holott volt egy Weöres Sándorunk és egy Tandorink. És én Nemes Nagy Ágnes és Vas Istvánt, Kálnoky, Jékelyt, Pilinszkyt stb. jelentős költőnek tartom, akiket ismernünk kell, bár éppen nem közéleti költészetet műveltek, Kormos meg, ugye, a szívügyem. Bevallom, már rég nem tudok eligazodni „a mai magyar költészetben”. Egy darabig ment, aztán föladtam. Annyi ága-boga, irányzata, csoportja van. Csakhogy hiányoznak az igazán nagy egyéniségek. Szerencsére prózánk ki tudott lépni a nemzetközi piacra. Versekkal ez eleve nehezebb, de Kertész, Nádas, Esterházy és Krasznahorkai sok olvasót szerzett a kortárs magyar irodalomnak, és akkor nem említettem pár fiatal (pl. Dragomán). A prózát illetően a kritika dolga is mintha könnyebb lett volna.

Bp. 2019. február 23. Újpest